

Богдана Брилинська

ФЕНОМЕН МЕЖІ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ГНОСЕОЛОГІЇ

У статті розглянуто проблему межі та знання. Проводиться аналіз основних рис феномену межі у пізнавальному процесі, а також місця та специфіки межі у знанні взагалі. Окреслюються перспективи подальшого дослідження межі в контексті гносеології.

Ключові слова: межа, пізнання, сприймання, знання, перехід, перепона, оновлення, трансформація, послідовність.

B. Brylynska. The Limit phenomenon in the context of gnosiological problems

The article considers the problem of the limit and the knowledge. It analysis the main features of the limit phenomenon cognitive processes, as well – of the place and specifics of the limit in knowledge in general. The article also highlights the prospects for research of the limit in the context of the epistemology.

Keywords: knowledge, cognition, perception, limit, upgrade, obstacle, transition, transformation, sequence.

Б. Брылынська. Феномен пограничья в контексте проблем гносеологии.

В статье рассматривается проблема пограничья и знания. Проводится анализ основных проявлений феномена пограничья в процессе познания, а также места и специфики границы в знании в целом. Рассматриваются перспективы исследования пограничья в контексте гносеологии.

Ключевые слова: знание, познание, восприятие, предел, граница, пограничья, преграда обновление, переход, трансформация, последовательность.

Починаючи розробку проблеми межі, найперше, на що ми звернули свою увагу, – це проблема значення межі у знанні та пізнавальному процесі. Від початку зародження філософської думки, за часів Сократа і Платона, знання було центральною проблемою рефлексії мислителів. Постійно дослідники намагались вирішити

проблему істини загалом та достовірності отриманого знання. Та лише тоді, коли позитивісти спробували осмислити, чим є наукове знання, не спираючись на метафізичне мислення, і коли тоді ж у філософії зароджується інша антропологічна проблематика – межі людського життя, його скінченності, яку намагались охопити екзистенційні філософи та представники “філософії життя”, розпочинається новий етап у осмисленні знання та людини, який уже в ХХ столітті дає нову точку перетину проблеми людини та знання. Ця точка – це переосмислення можливостей пізнання через призму людини як його суб’єкта. Цей перетин натомість дає нам можливість потрактувати межу в контексті знання, чому і присвячена ця стаття. А саме – співвідношення межі та знання приводить нас до нових цікавих проблемних моментів трактування знання як такого. Усе це підтверджує, що на сучасному етапі розвитку наук розробка теоретичного обґрунтування того, чим є знання, не втратила своєї актуальності. Отже, як згадувалось вище, трактування цього поняття проходило не один етап еволюції значення та змісту. Та для нас значимим є власне момент, коли одна теорія замінювала іншу, тобто коли новий підхід знаходив недоліки та обмеження попереднього. У такі моменти відбувався широкий аналіз сутності самого явища пізнавального процесу, а також намагання диференціювати знання, виділити його типи та ознаки. Іншим результатом такого аналізу є виділення недоліків пізнавального апарату людини, методів пізнання і недоліків самого знання. Для мого дослідження важливими є саме ці недоліки, які співвідносяться з особливістю людського Я, а також – з феноменом межі. Адже сьогодні цей феномен розглядають не тільки в контексті екзистенційної “межової ситуації”, але також широко використовують у сфері гуманітарних досліджень. Ми можемо зустріти використання терміну межа не тільки у філософії, але й у етиці, релігієзнавстві, історії, психології, регіональній типології культури та інших ділянках. Як специфічну характеристику в своїх працях межу використовували такі дослідники, як: А. М. Колодний, О. С. Власюк, М. М. Бахтін, В. А. Малахов, В. С. Горський, Н. В. Хамітов, О. М. Сухомлинов. Оскільки окреме явище ми можемо зустріти поняття межі у працях Ярошенко Т. М. Мета цієї статті саме спробувати виділити ці моменти та особливості “межі” у знанні та пізнавальному процесі. Ці моменти надалі будуть корисними при дослідженні специфіки культурологічного знання загалом.

Найпростіше визначення того, чим є знання, ми можемо знайти

у тлумачному словнику: знання – це обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-небудь або що-небудь; тільки в множині: сукупність знань, набутих у певній галузі протягом якогось дослідження чи навчання; пізнання в певних його проявах, деколи в цілому [1, с. 165]. Вже це тлумачення лексичного значення слова дає нам змогу зробити попередні висновки про складність означення знання як сталої категорії, адже за значенням знання – це певна сукупність відомостей і частково процес пізнання, тобто щось стає і щось змінне водночас. Якщо ж звернемо увагу на філософські словники, то трактування знання тут іще більш різноманітне: починаючи від визначення його як об’єктивного відображення рис дійсності в свідомості людини аж до трактування за Максом Шеллером як участь у конкретному бутті суцього, де участь – це передумова істинності цього буття (знання). Отже, дослідник зазначає, що знання – це буття, яке трансцендує [4, с. 166].

Якщо розглядати трактування знання в його культурно-історичному розвитку, то можна виділити дві основні парадигми його визначення. Одна з них сприймає знання як дані, зафіксовані або нашими органами чуття, або якимось технічним приладом, який натомість є дещо удосконаленим продовженням наших органів чуттів, тобто внаслідок емпіричного досвіду [3]. У такому розумінні знання мислителі намагались знайти об’єктивний метод пізнання, але недоліком такого сприйняття знання був факт трактування його як простого набору даних, отриманих у результаті сприймання людиною світу. Тобто таке знання відповідає протокольним реченням Карнапа, які безпосередньо співвідносяться з чуттєвими переживаннями суб’єкта. Карнап у своєму трактуванні знання намагався знайти точку, на яку змогло б опиратись наукове пізнання, та він не врахував, що вже навіть протокольні речення містять у собі індивідуальне сприймання суб’єкта, тобто частково вони є протрактовані людиною. З іншого боку, існує також знання, яке не є безпосередньо отримане з чуттів, але може бути ними підтвержене. В історії розвитку науки таке знання найчастіше приводило до еволюційно-радикальних стрибків у пізнавальному процесі, починаючи з Великих географічних відкриттів та Коперніківського перевороту і закінчуючи теорією відносності Ейнштейна [3]. Намагаючись проаналізувати недоліки протокольних речень Карнапа, ми стикаємось з двома важливими моментами розуміння знання та його ознак. Перше – це те, що будь-яке знання – це не просто факт, а обдумане знання, тобто факт проінтерпретований суб’єктом пізнавального

процесу. Відповідно, таке знання, навіть на етапі протокольних речень, уже не є об'єктивно-достовірним, адже містить у собі трактування суб'єкта, яке натомість перебуває під впливом часу і простору, в якому перебуває цей суб'єкт, і не може бути сприйняте, як щось стале. Ці дві закономірності ще до Рудольфа Карнапа були у більш загальному вигляді висловлені Імануїлом Кантом, який висунув думку про антропоморфну обумовленість будь-якого знання [2, с. 423-424]. Людина, будучи суб'єктом пізнання, частково, вириває те, що вона пізнає з його контексту, і процесом пізнання перетворює його у щось відмінне від оригіналу.

Це приводить нас до першої межі, яку ставлять дослідники знання для його достовірності, – це суб'єкт пізнавального процесу, тобто Людина. Будь-яке знання, отримане через сприйняття, містить в собі трактування Людини. Ця межа є водночас очевидною перепорою об'єктивності знання, але вона також стає поштовхом для розвитку розуміння знання. Частково неопозитивістський пошук істинного знання, яке б не потребувало верифікації, водночас було крайнім виявом відходу від класичної парадигми філософії та її трактування знання, вершиною якого була думка Гегеля про пізнавальний процес, як виключно мисленнєве явище і про істину, як синтез протилежностей, що можна охопити лише розумом [11, с. 265]. Таке трактування знання було ще одним намаганням втекти від суб'єктивності пізнавального процесу через зведення його виключно до раціонального мислення. Але знання отримане в результаті такого аналізу не було звільнене від впливу суб'єкта пізнання – Людини. Як зазначає Владислав Татаркевич, Гегель намагався звільнити людський пізнавальний процес від впливу зовнішніх чинників, виводячи всезагальний закон мислення та буття – закон діалектики, та його філософська система почасти була спровокована епохою, у якій творив мислитель, а отже, ця система не змогла уникнути індивідуального впливу Людини, що її створила [11, с. 267]. Тому ми можемо дійти висновку, що Людина як суб'єкт пізнання є і апаратом отримання знанням, і межею перевірки його достовірності.

Це трактування знання штовхнуло дослідників до іншого боку пізнавального процесу, як можливого шляху до відповіді на питання про сутність знання, тобто до пошуку достовірного об'єкта пізнавального процесу. Знання мало б міститись у самому об'єкті, бути, так би мовити, його виявом – значенням. Такий пошук мислителі вирішили зробити в межах мови, яка фіксує результати пізнавальної діяльності, першим з них став Фердинанд де Соссюр

[10, с. 24]. Пошук значення стає пошуком достовірного об’єкта пізнання. Таке трактування об’єкта пізнання приводить до розуміння знання – як тексту. Тобто знання як текст, записаний мовою, у якій розгортається пошук значення – об’єкт пізнавального процесу. Пошук цього знання, що містилось у закодованій формі в тексті, потребувало системи розкодовування, яка б дозволяла видобувати об’єкт пізнання з тексту, не залежно від суб’єкта пізнання. Такі пошуки відбувались у межах структуралістської течії і частково були продуктивними саме у сфері культурного аналізу. Варто лише згадати структурну антропологію Клода Леві-Строса, у якій він досить успішно виводив сталі структури, за якими було можливе прочитання культурного коду та систематизація за цим кодом типів культур [5, с. 33–35]. Та Леві-Строс не намагався заглиблюватись далі за пошук структури, тобто для нього не першочерговою була проблема верифікації отриманого знання за принципом об’єктивності.

Ще одним закріпленням текстуального сприйняття знання стала попперівська теорія “третього світу”, яка зіставляє знання зі світом об’єктивованого мислення, опредмеченого мислення – з книжкою, яка є скарбницею, у якій зберігається знання. Таке знання, на думку Карла Поппера, не до кінця залежить від людини, адже воно міститься в тексті не залежно від того, чи його читають [3]. Відмінність у трактуванні знання як результату пізнавального процесу, тобто знання, – це результат аналізу, який отримав певне вираження – текст. Водночас таке сприйняття знання оформлює його як феномен свідомості, який потім схоплюється у тексті. Та у такої характеристики знання є недолік – це не врахування його актуальності у часі. Певна думка зафіксована у тексті з часом може перестати бути в істинному розумінні знанням, тобто застаріти. Інший недолік – це те, що при видобутку знання з написаного тексту відбувається повторне трактування інформації, і знання уже не є тим самим, яким воно було при об’єктивізації його у текст. При пропусканні цієї інформації крізь людське сприйняття можливе варіабельне трактування тексту, множинні варіації значення знання. Тобто для такого знання кожний дослідник є окремою можливістю трактування цього знання і водночас окремою межею трактування. Також частково у такому сприйнятті знання ототожнюється з носієм знання. Таке трактування, окрім того, що нехтує актуальністю знання, також випускає зі свого розуміння знання як процес, як акт свідомості. Адже частково текст залишається текстом до його прочитання, а вже під час читання та

після його завершення він перетворюється на знання. Цей процес видобутку знання називають навчанням і він є неможливим без участі людської свідомості. Відповідно свідомість має мати необхідну базу для пізнання, інструмент або метод. Свідомість людини має володіти кодами для видобутку знання з тексту – розуміти та використовувати це розуміння коду. Такі тези підводять нас до феноменологічного трактування знання.

Особливість сприйняття знання саме як феномену – це виокремлення з процесу пізнання – “намагання пізнати”, як особливої напруги, що виникає під час навчання та видобування знання. У цьому трактуванні людина, як суб’єкт пізнання також є особливим феноменом, завдяки чому можна уникнути твердження про обмеженість можливостей пізнання людиною та її суб’єктивними характеристиками. До таких суб’єктивних характеристик належить також розуміння коду текстової інформації – володіння мовою. Досить часто при перекладі тексту основною проблемою перекладача є можливість втратити зміст тексту, який він перекладає. З іншого боку, завдяки варіабельності значення можна отримати два рівноправних, але відмінних за змістом переклади. Саме тому в процесі пізнання напруга “намагання пізнати” може виявляти себе з різною потужністю, відповідно і результат пізнавального процесу буде різний [12, с. 687–688].

Завдяки феноменологічному трактуванню, знання саме по собі стає особливим феноменом, який характеризується як стан, у якому перебуває людина саме в момент отримання знання. Таке сприйняття знання є подібним до поняття анамнезису – мерехтіння свідомості в момент знання, за Платоном. Водночас у Платона знання постійно існує в людській душі, і людина лише пригадує його завдяки певним зовнішнім подразникам [8]. Таке трактування знання зіставляється з структурою знання, яку можна сформулювати, як висновок власне з феноменологічного підходу та теорії Карла Поппера. Вище ми виділяли недолік текстуального трактування знання, а саме те, що не було враховано проблеми актуальності знання, та якщо зіставити текстуальне трактування знання та сприйняття знання як змінного феномену, ми можемо виділити в структурі знання сталу частину та частину, що оновлюється. Стала частина завдяки своїй незмінності є осердям знання, його основою. Змінна частина в своїй сутності схоплює і виявляє саме межу знання, ту його ділянку, яка постійно циркулює та перебуває в русі оновлення. Така структура знання відповідає не лише феноменологічному тракту-

ванню, адже якщо сприймати знання як текст, ми також можемо виділити в ньому сталу частину значення, яку змінити не можливо, та частину, яка піддається інтерпретації [3].

І власне спираючись на таку структуру, ми можемо виділити певні особливості межі у знанні та пізнавальному процесі. Вже на початку цієї статті ми змогли помітити, що в трактуванні знання існує дещо двоякий підхід. І цю дуальність підходу можна простежити не лише щодо проблеми того, чим є істинне знання: те, що ми отримуємо з органів відчуттів, чи результат раціонального розмірковування. Ця проблема стає лише вершиною всієї проблематики знання, адже навіть якщо не намагались розв’язати проблему істинності знання, існує більш глобальна проблема про сутність знання, тобто чим є знання саме по собі. Блок цих питань залишається актуальним для мислителів до сьогодні. Та парадоксальним у цій ситуації є власне те, що саме знання, незважаючи на онтологічну невизначеність, перебуває у активному використанні Людини. Тому досить достовірним можна вважати трактування знання саме як феномену свідомості Людини, як і перенесення проблеми знання в антропологічну сферу – як особливої ознаки Людини. Це стосується і проблеми межі, яку тепер можна розглядати як одну з форм свідомості людини.

Таке трактування має свої спільні характеристики власне в структурній сфері. Якщо знання складається зі сталої незмінної частини та частини, що оновлюється, тоді у свідомості Людини воно несе ті самі характеристики. Людина постійно перебуває у активному процесі сприймання світу, і таке твердження дозволяє припустити, що людина також перебуває у безперервному процесі отримування інформації. Завдяки цьому відбувається процес оновлення знання, саме цей процес оновлення є характеристикою межі у знанні. Інакше ми можемо його назвати “процесом зміни знання”. Свідченням цієї характеристики власне є можливість варіабельного трактування тексту. Якби знання, що міститься у свідомості людини, було лише незмінним, варіабельність була б неможливою. Також таке оновлення дозволяє перехід від одного знання до іншого, відбувається трансформація знання з одного в інше. Таке перетворення відповідає культурно-історичним змінам знання, що розділяє різні епохи в розвитку знання і може мати досить радикальний характер. Та ця ж межа є моментом єднання однієї епохи з іншою, і може бути не радикальним розривом, а закономірним переходом від старого до нового.

Іншою цікавою тезою, яку ми можемо співвіднести з трактуванням межі у знанні, є власне “пізнавальна напруга”, адже це тонка внутрішньо-суб’єктивна межа, що розділяє два моменти у людській свідомості – перехід від незнання до знання. Як згадувалось вище, характеристикою цього процесу є динаміка, тобто змінність сили, з якою суб’єкт намагається сприйняти об’єкт свого пізнання. Ця змінність відповідає динамічній частині знання, вона є моментом, у якому знання переходить у пізнавальний процес. Отже, ми можемо ствердити, що межа у знанні містить характеристики зміни та динаміки, а також момент оновлення – як спосіб взаємодії людської свідомості та знання.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що феномен межі тісно пов’язаний із конкретними проблемами гносеології та епістемології, а саме такими, як: сутність знання, його структура, істинність знання та Людина як суб’єкт пізнавального процесу. В контексті сутності та структури знання проблема межі проявляє себе при розгляді динаміки зв’язку поміж структурними елементами знання. При дослідженні істинності знання феномен межі ми можемо спостерігати у недосконалоостях пізнавальних методів та при перевірці достовірності знання. Та всі ці прояви перетинаються саме в контексті Людини як суб’єкта пізнавального процесу. Розглядаючи знання в антропологічному аспекті, ми можемо виділити ознаки “межі знання” – такі як: динамічність, змінність, недовершеність, перехідний характер, які відповідають характеристикам межі, як феномену.

Література:

1. Івченко А. Тлумачний словник української мови. 12 виправлене видання. – Харків: Фоліо, 2000. – 540 с.
2. Кант Иммануил Антропология с прагматической точки зрения. 1798./ Сочинения в шести томах. – М., “Мысль”, 1966. – (Философ. наследие). – Т. 6. – 1966. – 743 с. – С. 349-587.
3. Катречко С. Л. Знание как сознательный феномен. 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z00000622/index.shtml>.
4. Краткая философская энциклопедия. – М. : Прогресс – Энциклопедия, 1994. – 576 с.
5. Клод Леві-Строс Структурна Антропология / пер. з франц. Зоя Борисюк. – К. : “Основи”, 1997. – 264с.
6. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию // Егоже. Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1992. – 368 с.

7. Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Изд. В. М. скакун, 1998. – 896 с.
8. Диалоги Платона. Менон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/plato01/17menon.htm>.
9. Поппер К. Объективное знание. Эволюционный подход / Пер. с англ. Д. Г. Лахути – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с
10. Сосюр Фердинан де Курс загальної лінгвістики / Пер. с фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К. : “Основи”, 1998. – 324 с.
11. Татаркевич В. Історія філософії. – Т. 3: Філософія ХІХ століття і новітня / пер. з пол. О. Гірний. – Львів : Свічадо, 1999. – 568 с.
12. Философский энциклопедический словарь / Ред. кол. : Аверенцев С. С., Араб-Огли, Ильичев Л. Ф. – 2 издание. – М. : “Советская энциклопедия”, 1989. – 815 с.

Рецензент** – кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету **Т. М. Ярошенко